

sı 7000 yılın geçmesiyle olacaktır. Kıyamet öncesinde başka bir deyişle kötülüklerin yaygınlaşacağı kriz devresinden sonra gelen mesih döneminde İsrail'in düşmanlarından hiçbirisi yahudilere zarar veremeyecek, onlar yeniden Eden bahçesindeki saadete dönecekler ve insanlarla vahşi hayvanlar barış içinde yaşayacaklardır. Mesih gelmeden önce sel-ler, zelzeleler, harpler, ihtilâller, güneşin ve ayın kararması, yıldızların dökülmesi gibi fevkalâde olaylar vuku bulacaktır. Yahudi inancına göre, başından sonuna kadar insanın yeryüzündeki tarihini önceden düzenleyen Tanrı'dır. Mesih gelmeden mesihî devrede vuku bulacak hadiseler yahudiler için âhir zaman olaylarıdır.

Hristiyanlık'ta zaman tasavvuru Yahudilik'tekine benzer. Bu dine göre de üç devre söz konusudur: 1. Yaratılıştan önceki devre (bk. Korintoslular'a Birinci Mektup, 2/7). 2. Yaratılış ile Hz. İsa'nın ikinci gelişi arasındaki devre (bk. Galatyalılar'a Mektup, 1/4). 3. Ebedî hayat (bk. Efesoslular'a Mektup, 1/21, 2/7 vd.). Hz. İsa beklenen mesih'tir. Onun ikinci gelişinden önce milletler milletlere karşı çıkacak, zelzeleler ve kıtlıklar olacak, irtidadlar, fitneler, dinsizlikler ve fesat yaygınlaşacaktır (bk. Selânikliler'e İkinci Mektup, 2. bab; Matta, 24/26; Markos, 13/24-31; Luka, 21/25 vd.). İşte bütün bunlar, "son"u getirecek olaylardır.

İslâm literatüründeki âhir zaman terimi, dinler tarihindeki eskatoloji (âhiret bilgisi) ile alâkalıysa da aynı değildir. Eskatoloji, kozmolojide bir safhadır; buna karşılık âhir zaman terimi kıyamete yaklaşan son devreyi, zamanın ve âlemin sonunu veya son günlerini ifade eder. İslâm inancına göre âlemin başı olduğu gibi sonu da vardır. Ancak bu sonu bilmek beşer gücünün dışındadır. İnsanın eceli gibi âlemin de ecelini belirlemek ve belirlediği şekilde gerçekleştirmek Allah'a aittir. Fakat art niyetli bazı kimseler gayelerine ulaşmak için, diğer bazıları da bilgisizlik sebebiyle bu konuda tarih vererek veya tahminde bulunarak Kur'an-ı Kerim'e aykırı iddialar ortaya atmışlardır. Halbuki aşağıda meâli verilen âyetler bu gibi iddiaların yersiz ve anlamsız olduğunu açıkça göstermektedir: "Kıyametin ne zaman kopacağını sana sorarlar. De ki: Onun bilgisi sadece rabbimin nezdindedir. Onun vaktini kendisinden başka kimse açıklayamaz" (el-A'râf 7/187). "Kıyametin ne zaman kopacağını bilmek ancak Allah'a

aittir" (Lokmân 31/34). "Göklerde ve yerde gaybı Allah'tan başka kimse bilemez" (en-Neml 27/65). Kur'an'ın bu açıklamalarını da göz önünde bulunduran hadisçiler, dünyanın ömrünün 7000 sene olup Hz. Peygamber döneminin son bin seneyi içine aldığı şeklindeki rivayetleri asılsız kabul etmişlerdir (bk. Ali el-Kârî, s. 452-454). Bununla beraber bazı İslâm bilgileri bu konuda üç devreden söz etmişlerdir. Başlangıçtan Tevrat'ın nüzûlüne kadar olan ilk devre, İslâm'ın zuhûruna kadar geçen zaman ikinci devre, hicretten kıyamete kadar devam edecek olan zaman dilimi ise son devredir (bk. Elmalılı, V, 3739). Fakat süre belirlemeden bu son devreye âhir zaman denilebilir. Çünkü çeşitli hadislerle göre âhir zaman Hz. Peygamber'in bi'setiyle başlamıştır (bk. Buhârî, "Rikâk", 39; Müslim, "Fiten", 132-139). Ancak ne zaman biteceğini Allah'tan başka kimse bilmemektedir.

Son peygamber (hâtemü'l-enbiyâ) olması dolayısıyla Muhammed aleyhisselâma İslâm literatüründe "âhir zaman peygamberi" de denilmiştir. Zira ondan sonra artık peygamber gelmeyecektir ve kıyamete kadar sürecek olan devrede Allah yoluna yapılacak davet onun adına olacaktır. Bu hususta Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyurulmaktadır: "Muhammed sizlerden herhangi birinin babası değildir. Ancak o, Allah'ın resulü ve peygamberlerin sonuncusudur" (el-Ahzâb 33/40). Bu âyette geçen "hâtem" (mühür) kelimesi kiraat imamlarınca böyle okunduğu gibi "hâtim" (mühürleyen, sona erdiren) şeklinde de okunmuştur. Mühür bir şeyin sonuna basıldığına göre Hz. Peygamber, her iki kıraat açısından da nübüvvet silsilesinin sonuncusu, nübüvvet zincirinin son halkası olmaktadır.

Âhir zaman terimi Kur'an-ı Kerim'de yer alıyorsa da hadislerde çokça kullanılmıştır. Hz. Peygamber'in, dinî hayatın zayıflaması ve ahlâkın gerilemesi şeklindeki kıyamet alâmetlerine temas eden hadislerinde "âhirü'z-zamân" terimi kullanıldığı gibi bu anlamı ifade eden "سيأتي على الناس زمان" (insanlar üzerine öyle bir zaman gelecek ki ...) ibaresine de sık sık rastlanır (bk. Wensinck, *Mu'cem*, "Zamân" md.). Hadis literatüründeki bu kullanılış müslümanların zamana, olaylara ve geleceğe bakışlarına tabii olarak tesir etmiş ve onları, özellikle ahlâk kurallarına aykırı düşen davranışlarla beklenmedik olayları âhir zaman alâmeti

olarak değerlendirmeye sevk etmiştir (ayrıca bk. KİYAMET ALÂMETLERİ).

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Rikâk", 39; Müslim, "Fiten", 132-139; Ali el-Kârî, *el-Esrârü'l-merfû'a fi'l-aḥbârü'l-mevzû'a* (nşr. Ali es-Sabbâğ), Beyrut 1391/1971, s. 452-454; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul 1935, V, 3739; Wensinck, *Mu'cem*, "zamân" md.; a.mlf., "The Semitic New Year and the Origin of Eschatology", *Acta Orientalia*, I, Copenhagen 1923-1924, s. 158-199; Bowman, "Eschatology of the NT", *IDB*, II, 135-140; S. G. F. Brandon, "Eschatology", *DCR*, s. 262-263; Ebû Bakr Siraj ed-Din, "The Islamic And Christian Conceptions of the March of the Time", *The Islamic Quarterly*, I, London 1954, s. 229-235; Kâmil Miras, "Âhir Zaman", *İTA*, I, 170-171; J. A. Macculloch, "Eschatology", *ERE*, V, 373-391; K. Kohler, "Eschatology", *JE*, VI, 209-218; G. Scholem v.dğr., "Eschatology", *EJd.*, VI, 860-886.

GÜNAY TÜMER

ÂHİRET

(الأخرة)

Dünya hayatından sonra başlayıp
ebediyen devam edecek olan
ikinci hayat.

Âhiret, evvelin mukabili ve "son" mânasındaki âhirin müennesi olup Kur'an'da 110 yerde geçer. Bunun yirmi altısında müzekker ve el-yevm kelimesine sıfat şeklinde el-yevmü'l-âhir (son gün), dokuzunda dâr ile sıfat veya isim tamlaması halinde ed-dârü'l-âhire, dârü'l-âhire (son ikamet mahalli), birinde en-ne'tü'l-âhire (ikinci yaratılış, son hilkat) tarzında, elli yerde de dünya ile (ikisinde dünya mânasındaki ulâ ile) mukabele edilmiş olarak zikredilir. el-Âhirenin, yalın olarak kullanıldığı yerlerde de ed-dârü'l-âhire tamlaması mânasında olduğu kabul edilir. Bu kullanılış şekillerinden de anlaşılacağı üzere âhiret mefhumu ile dünya mefhumu arasında sıkı bir münasebet vardır. Âhiret dünya hayatını takip eden, ona benzer fakat daha değişik ve ölümsüz bir hayattan, ebediyet âlemine ait çeşitli merhaleler ve hallerden ibarettir.

Âhiret Hayatının Varlığı. Âhiret inancı, iptidai kavimler dahil, tanrının varlığını kabul eden hemen hemen bütün din ve düşünce sistemlerinde mevcut olmakla beraber, ölümden sonraki bu hayatın mahiyeti ve tasviri hakkında birbirinden farklı görüşler benimsenmiştir. Eski Ahid'de dünya hayatından sonra ruhun ölmezliğine ve dünyada işlenen günahların tesbit edildiğine işaretler bu-

lunduğu gibi ölümden sonra Allah'ın görüleceği, yapılan amellere karşılık verileceği ifade edilir (bk. Eyüb, 14/14-22, 19/25-29; Daniel, 12/2). Bununla beraber Matta İncili'nde (22/23-30), Sadûkî mezhebine bağlı yahudilerin Hz. Mûsâ'dan naklettikleri bir meseleyi tartışma konusu yaparak âhireti inkâr fikrine meylettiklerinden bahsedilir. Yeni Ahid'de âhiret ve mucâzat inancı açık bir şekilde mevcuttur (bk. Matta, muhtelif bablar; Markos, 12/18-27; Luka, 20/27-38). Kur'an'da Hz. Nûh, İbrâhim, Yûsuf, Mûsâ, İsâ ve diğer peygamberlerin kendi ümmetlerine âhiret akîdesini telkin ettikleri ifade edildiği gibi (bk. Yûsuf 12/101; Meryem 19/33; Tâhâ 20/55; eş-Şuarâ 26/81-102; Nûh 71/17-18), Allah'a ve âhiret gününe inanan yahudî, Nasârâ ve Sâbiîler'in kurtuluşa erecekleri beyan edilmekte (bk. el-Bakara 2/62; el-Mâide 5/69) ve "kendisinden önceki ilâhî kitapları doğrulayıcı" olarak gönderilen Kur'an'ı âhirete inananların kabul edeceği haber verilmektedir (bk. el-En'âm 6/92). Kur'an-ı Kerim'den önceki semavî kitapların gerek otantik gerekse apokrif kabul edilen nüshalarında âhiret inancına yer verilmekle beraber, konu hiçbir zaman Kur'an'daki kadar açık ve müessir bir şekilde ifade edilmiş değildir. Bundan dolayı, E. Rosenthal tarafından ileri sürüldüğü gibi, İslâm âhiret inancına ait malzemenin Yahudilik ve Hıristiyanlık'tan alınmış olması ihtimal dahilinde değildir (bk. *Judaism and Islam*, s. 17-18). Semavî dinlerin temel esaslarından birini oluşturan âhiret inancının bazı noktaları arasında bir benzerliğin veya paralellik bulunması tabiidir. Çünkü hepsinin kaynağı ilâhî vahiydir. Şayet Kur'an'dan önceki ilâhî kitaplar tahrife uğramasalar, muhakkak ki söz konusu benzerlikler daha büyük çapta olacaktı.

Kur'an-ı Kerim'de yüzden fazla terim ve deyim kullanılarak âhiret akîdesi işlenmekte (bk. Gazzâlî, IV, 516-517; Zebidî, X, 462-465), konuyla ilgili âyetler hem Mekkî hem de Medenî sûrelerde sık sık tekrarlanmaktadır. Bu tekrarın, konunun önemini vurgulamak, sorumluluk duygusunu pekiştirmek, dünya ile âhiret arasındaki psikolojik mesafeyi kısaltarak müminin ruhunu yüceltmek ve hayatını ebedileştirmek gibi hedeflere yönelik olduğunu söylemek mümkündür. Birçok sürede kâinatın, özellikle insanın yaratılışından, evrenin idare edilmişinden ve hayatın akışından bahseden âyetlerle âhiret hayatını tasvir eden

âyetler yan yana yer almıştır (bk. Mülk, İnsân, Mürselât, Nebe', Nâziât, Târik, A'lâ sûreleri). Kur'an'ın tasvirine göre dünya hayatı bir "oyun ve eğlence", bir "süs ve ögünüş"tür; "mal, evlât ve nüfuz yarışı"dır. Neticice itibarıyla o geçici bir faydalanış ve aldanış vesilesidir. Asıl hayat âhiret hayatıdır, huzur ve sükûn sadece ölümsüz âlemedir (bk. el-Ankebût 29/64; el-Mû'min 40/39; el-Hadîd 57/20). Her ne kadar ölüm geride kalanlar için acı ve hasret dolu bir olay ise de imanlı gönüller için fânîlikten ebediliğe geçişi sağlayan bir vasıttır. Nitekim birçok âyetle ölüm ve âhiret hayatı "buluşmak, sevdiğine kavuşmak" anlamındaki *likâ* (likâullah, likâü'l-âhire) kelimesiyle ifade edilmiştir (bk. M. F. Abdülbâkî, *Mu'cem*, "likâ" md.). Aynı noktaya temas eden bir başka âyetle de Allah'ın dostları olduklarını ileri süren yahudilere şöyle hitap edilmiştir: "Eğer samimi iseniz ölmeyi temenni edin" (el-Cum'a 62/6). Gerçi insan, yaratılış itibarıyla yaşama sevincine sahiptir ve ondaki bu duyguyu hayat mücadelesinin en önemli güç kaynağını teşkil etmektedir. Bu sebeple ölüm tabii olarak ürkütücü bir şeydir. Ancak asıl hayatın ikinci âlemde başlayacağına inananlar, ölümün ebedî yokluk olmadığını kabul ederler. Henüz hayattayken âdeta bu yeni hayatın özlemini duyarlar. *Kütüb-i Sitt*e'de yer alan bir hadise göre Hz. Peygamber, "Kim Allah'a kavuşmayı arzu ederse Allah da ona kavuşmayı ister; kim Allah'a kavuşmayı istemezse Allah da ona kavuşmayı istemez" buyurmuş, yanında bulunanlar, "Hiçbirimiz ölmü hoş karşılamayız" deyince sözlerine şöyle devam etmiştir: "Durum sandığınız gibi değil. Gerçek şu ki, mümin olan bir kimsenin son nefesleri yaklaşınca Allah'ın hoşnutluğu ve lutfuflarıyla müjdelenir; artık ona göre Allah'a kavuşmaktan daha sevimli bir şey bulunamaz" (Buhârî, "Rikâk", 41; Müslim, "Zikr", 14, 16-18).

Fahreddin er-Râzi'ye göre âhiret konusunun akli ve nakli olmak üzere iki yönü vardır. İnsan vücudunun ve içinde yaşadığımız kâinatın fânî olduğunu, öldükten sonra tekrar dirilmenin de imkân dâhilinde bulunduğunu kabul etmek konunun akli yönünü, kıyametin nasıl kopacağı ve âhiret hayatının nasıl başlayıp devam edeceği hususu ise nakli yönünü oluşturur (bk. *Mefâtihu'l-ğayb*, I, 8). İlk dönemlerden itibaren filozoflar da eskatoloji ile meşgul olmuşlardır. Onların konuyla ilgilenmesi inanç

açısından değil, yaratılış felsefesi, ahlâk anlayışı ve ruhun ölmezliği açısındandır. Âhiret hayatı beş duyunun idrakleriyle sınırlı bulunan pozitif ilimlere konu teşkil etmez. Bu sebeple onunla ilgili olarak ilim adına kesin bir şey söylemek mümkün değildir. Ne var ki ilim adamı da düşünen ve duyan bir insandır. Şahsî temayülleri ve ilmî yorumları sonunda âhiret konusunda müsbet veya menfi bir kanaate varabilir.

Kur'an-ı Kerim'in âhireti ispat metodu, "Nereden geldim, nereye gidiyorum?" sorusuna tatminkâr bir cevap bulmaya dayanır. Düşünen her insanın sormaya mecbur olduğu bu sorunun birinci kısmında materyalist izahı benimsemeyen, kendisine ve içinde yaşadığı tabiata hâkim, mutlak kudrete sahip bir yaratıcının varlığına inanan kimse, söz konusu sorunun ikinci kısmında da aynı düşünce tarzını devam ettirerek öbür âlemin ölümsüzlüğünü kolaylıkla benimser. Bundan dolayı Allah'a imanla âhiret gününe iman Kur'an'da sık sık ve birlikte zikredilmek suretiyle bunun ne kadar önemli bir ilke olduğuna dikkat çekilmiştir. Dünyaya ilk gelişinde pek âciz bir canlı olan insan, hayatının daha sonraki devrelerinde fizyolojik ve psikolojik yönden gelişip tabiatın en mükemmel varlığı haline gelir. Ondaki ruhî ve fikrî gelişme devam ederek kendisinde ebediyet duygusu meydana getirir. İnsanın, iyi düşünmeden, ilk bakışta yok oluş (fenâ) gibi telakki ettiği ölümden korkması veya öbür âleme inanmayanlarla ona hazırlıklı olmayanların ölümden ürkmesi de bu ebediyet duygusuna bağlanabilir. O halde daha mükemmel ve ölümsüz bir âlem olan âhiretin varlığını benimsemek insanın tabii yaratılışında bulunan bir özelliktir. Ancak dünya hayatının câzibesi, kişinin fitratındaki ölümsüzlük duygusunu unutturup tabiatındaki seyri durdurabilir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de âhireti inkâr etmenin bu gayri tabiiliğine şöyle işaret edilmektedir: "İyi bilin ki Allah'ın lâneti, kişileri Allah yolundan döndüren, onu eğriiltmek isteyen ve âhireti inkâr eden zalimlerin tepesinedir" (Hûd 11/18-19).

Genel olarak insandaki fitrî özelliklerden biri de adalet duygusudur. Dünyanın hiçbir yerinde ve hiçbir dönemde sürekli olarak adaletin hâkim olduğunu söylemek mümkün değildir. Haksızlığı görüp de derinden rencide olan insan büyük bir hesap gününün gerçekleş-

ceğine inanmak ister. İyi ile kötünün, zalim ile mazlumun hesaplarının görüleceği o gün Kur'an'ın ilk sûresinde **yevmü'd-dîn** (amellere karşılık verileceği gün) diye vasıflandırılmış ve bu sûrenin beş vakit namaz içinde okunması emredilmiştir. Kur'an'da kıyametin daha çok, adalet ve hesap verme mefhumlarıyla birlikte tasvir edilmesi de bu gerçeğin bir başka şekilde ifadesi sayılmalıdır.

Kâinatın akıllara durgunluk veren bir incelik ve âhenk içinde kuruluş ve işleyişi öteden beri düşünürlerin ilgisini çekmiş, tabiat ilimlerindeki gelişmelerden sonra ise bilginlerin bu konudaki duyguları hayranlığa dönüşmüştür. Kur'an-ı Kerim'de, insanın da bir parçasını teşkil ettiği kâinatın gayesiz yaratılmadığı (bk. el-Enbiyâ 21/16; Sâd 38/27), yeri, göğü, ayı, güneşi, kısacası bütün imkânlarıyla onun insanın emir ve hizmetine verildiği (teshîr) ifade edilmiştir (bk. İbrâhîm 14/33; el-Hac 22/65). Bu mertebeye yüceltilmiş olan insanın hemcinslerine ve yaratana karşı elbette ki bazı görevleri olacaktır. O, bu ulvî duyguyu vicdanının derinliklerinde hisseder ve bu görevleri yerine getirmek için hayatı boyunca çaba harcar. Böylesine kâmil bir iman ve iyi amel sahibi olan bir kimse'nin mükâfatını tam olarak alması aklın ve vicdanın bir gereğidir. Üstelik dünya hayatı boyunca insanlar zekâ, kabiliyet, sağlık, servet vb. bakımlardan eşit durumda değildir. Fakru zaruret acılarıyla ölenler olduğu gibi zenginlik zevkleri içinde gözlerini hayata kapayanlar da vardır. Şayet fakir kötü, zengin iyi bir insan idiyse adalet yerini bulmuş denebilir; fakat durum tersine ise, ömrünü acılar içinde geçiren dürüst ama fakir insanın mükâfat göreceği ikinci bir hayat gereklidir. Âhiretin varlığını zaruri kılan başka sebepler de vardır. Hakikat ve kemal anlayışlarını bunlar arasında saymak mümkündür. İnsanların birçok konuda farklı görüşlere sahip oldukları ve herkesin kendi görüşünün doğruluğuna inandığı bir realitedir. Çelişen görüşlerin hepsini doğru kabul etmek de mümkün değildir. O halde hakikatin bütün açıklığıyla ortaya çıkacağı ve herkes tarafından anlaşılıp benimseneceği bir gün olmalıdır. Öte yandan insan, diğer varlıkların aksine, kemalini kendi gayretiyle (iktisabî) elde eder. Bilgi veya mârifet ile elde edilecek olan bu kemal, ölüncüye kadar bedeninin çeşitli fonksiyonlarıyla gerçekleşir. Bu fonksiyonlar bitince kemale erme son noktasına ula-

şır ve çekilen bunca zahmetin karşılığını görme, yani ruhun mânevî hazları tatma dönemi başlar. Bu da ancak ölümden sonra gerçekleşecek bir husustur. Şu halde ruhu bu lezzetten mahrum bırakmak, ne kemal ne de adalet prensibiyle bağdaşır (bk. Fuzûlî, s. 79-80).

Her şeye rağmen âhiret vâkiasının doğrudan idraki -bir inanç konusu olduğu, duyuların ötesinde bulunduğu ve her yaşayana göre şu anda mevcut olmayıp gelecekte gerçekleşeceği içermektedir. Konuyla ilgili olarak sıralanan bütün deliller akla ışık tutmaktadır; kabul veya red kararı akıl ile kalbin iş birliğine bağlıdır. Ufku dar, iç dünyası fakir olanlar sathî bir düşünüşle, "Çürümüş, zerresi kalmamış kemikleri kim diriltebilir?" tarzındaki bir şüpheyi kapılabilir. Böyle bir tereddüdün, "Nereden geldim, nereye gidiyorum?" şeklinde ifade edilen başlangıç ve sonuç (mebde ve meâd) probleminin sonucu kısmıyla ilgili olduğu şüphesizdir. Kur'an-ı Kerim, "Onları ilkin yaratan, tekrar diriltir" (Yâsîn 36/79) demek suretiyle problemin başlangıç felsefesine dayanır ve ateist bir telakkiden veya mantıksız bir düşünüşten çıkan söz konusu itirazı cevap verir. Başlangıca inanan sonucu da kabul etmek zorundadır. Yani tabiatın kendi kendine değil, tabiat üstü mutlak kudret sahibi bir hâlik tarafından yaratılıp idare edildiğini kabul edenler, onun ikinci hayatı da yaratıp devam ettireceğine inanmakta güçlük çekmezler. Bundan dolayı mesele, D. B. Macdonald'ın zannettiği gibi (bk. İA, VI, 777), "Peygamber devrindeki iptidai Arap telakkisine bağlı basit bir konu" değildir. Burada hareket noktası olarak kabul edilen ana fikir, tarihin muhtelif devirlerinde olduğu gibi bugün de varlığını hissettiren inkârcı görüşün mahkûm edilmesinden ibarettir.

İslâm akaidinin üç ana esasından (Allah, peygamber, âhiret) birini teşkil eden âhiret inancı her şeyden önce insanda sorumluluk duygusu meydana getirmekte ve bu yönüyle hem hukukî hem de ahlâkî müeyyide olmaktadır. Dünya hayatında insanın zorluklarla, haksızlıklarla mücadele ettiği halde bunları ortadan kaldıramadığı, neticede elem çektiği bir gerçektir. Mutlak adaletin tecelli edeceği, iyiliğin mükâfatlandırılması için bütün engellerin ortadan kalkacağı ebediyet âleminin varlığına inanmak, insan için büyük bir teselli kaynağı ve yaşama

sevincidir. Cenâb-ı Hak, insanların atası olan Âdem'i "kendi eliyle" yarattığını, ona ruhundan üflediğini ve onu meleklerin secdesine vesile kılıp yeryüzünde kendi halifesi tayin ettiğini beyan etmektedir (bk. el-Bakara 2/30; Sâd 38/71-75); bu mânada Allah'tan gelen insanın fenâ bulmayıp yine ona dönmesi kaçınılmaz bir sonuçtur. Yaratılış hikmetini unutmayan ve insanlık şuurunu yitirmeyen kişinin ruhu bundan başka hiçbir şeyle tatmin bulamaz.

Kur'an-ı Kerim, diğer ilâhî kitaplarla mukayese edilemeyecek kuvvette âhiret akidesini telkin etmektedir. Bununla birlikte İslâmiyet dünyadan el etek çekmeyi hiçbir zaman tasvip etmez. Dünya başlangıç, âhiret sonuç olduğuna göre ikisi arasında denge kurmak gereklidir. İnsan âhirete hazırlanırken dünya nimetlerinden nasip almayı da unutmamalıdır (bk. el-Kasas 28/77). Önemli olan, dünyanın cazibesine kapılıp âhiret saadetini ihmal etmemektir. Çünkü, "dünya âhirete nisbetle geçici ve değersiz bir metâdan ibarettir" (er-Ra'd 13/26). "Âhiret yurduna gelince, asıl hayat, huzur ve sükûn oradadır" (el-Ankebût 29/64; el-Mü'min 40/39). Hz. Peygamber'in, "Allahım! Asıl hayat âhiret hayatıdır, asıl saadet ebediyet saadetidir!" (Buhârî, "Cihâd", 33; "Şalât", 48) tarzında başlayan duası bu gerçeğin bir ifadesidir.

Âhiretin gerçekliği konusu, insanın psikolojik muhtevasında ve dış dünyada bulunan bunca delile rağmen yine de inkâr edilebilmektedir. Kur'an-ı Kerim, inkâr sebeplerinin başında dünya sevgisini zikreder. Ölümsüz âlemin nimetlerine nisbetle son derece değersiz olan dünya nimetlerinin hemen ele geçirilebilir olması onları cazip hale getirmiştir. Bu cazibeye kapılan gönüller fânî hayatı ebedî hayata tercih eder. Genellikle servet ve mevki sahibi insanların oluşturduğu bu tipler dünya hayatının çekici görünümüne aldanır, servetlerine, toplumdaki siyasî ve sosyal mevkillerine güvenerek mağrur olurlar. Hatta bu anlayış giderek onlarda bir inanç haline dönüşür (bk. el-Mü'minûn 23/33-38; en-Neml 27/1-5; el-Câsiye 45/34-35). Halbuki onların bu davranışı selim yaratılışlarına ters düşmektedir. Âhirete inananların tatmin edici hiçbir delilinin bulunmadığını, bu konudaki iddialarının bir kuruntudan ibaret olduğunu şu âyetler vezir bir şekilde ifade etmektedir:

"Onların bu konuda hiçbir bilgisi yoktur. Sadece zan ve kuruntuya dayanırlar. Halbuki zan, gerçek karşısında hiçbir şey sağlamaz. Bizi anmaktan yüz çeviren ve dünya hayatından başkasını arzu etmeyen kimselere önem verme! Onların ilim adına varabildikleri son nokta işte bundan ibarettir" (en-Necm 53/28-30).

Birçok âyette Allah'a imanla âhirete iman beraber zikredildiği gibi âhireti inkâr edenlerin Allah'ı da inkâr durumuna düştükleri ifade edilir (bk. en-Nisâ 4/38; er-Ra'd 13/5). Çünkü sorguya çekileceği ve dünyada yaptıklarının karşılığını göreceği ikinci bir hayata inmayan kimsenin Tanrı'nın varlığını kabul edisi, çoğu zaman kozmogoni anlayışının gerektirdiği felsefî bir kanaatten öteye geçemez. Felsefî kanaatler kalbin değil fikrin ürünleridir ve kişinin davranışlarına yön verme gücünden genellikle yoksundur. Emir altına girmek, davranışlarını insan üstü âlemden gelen prensiplere göre düzenlemek ve ileriki bir hayat programı çerçevesinde sorumluluk almak istemeyen insanlar, âhiret realitesini inkâr ederler. Hatta buna engel olacak vicdanlarının sesini bile kısmaya çalışırlar.

Kur'an-ı Kerim âhireti inkâr eden bazı tipleri de kibirli ve katı yürekli olarak tasvir eder. Maddî hazlara düşkün ve bayağı arzularını tatmin için kalbini kaptıran, kibirli, mütecaviz, merhametsiz, yetimi itip kakan, fakire bizzat yardımcı olmadığı gibi başkaları nezdinde de bu konu için gayret göstermeyen kimse, "din günü"nü yani âhireti inkâr eder (bk. en-Nahl 16/22; el-Müddessir 74/43-47; el-Mütaffifin 83/10-14; el-Mâün 107/1-3).

Kısa bir dünya hayatından sonra ölümle her şeyin son bulduğunu iddia etmek, insan ruhunu sonsuz belirsiz bunalımlara sürükler. Düşünen kafa ve duyan gönüllerin bunu kabullenmesi kolay değildir.

Âhiret Halleri. İnsanın ölümüyle onun âhiret hayatı başlamış olur. Bir hadiste, kabrin âhiret duraklarının ilki olduğu belirtilmiştir (bk. Tirmizî, "Zühd", 5; İbn Mâce, "Zühd", 32). Kıyametin kopmasına kadar sürecek olan bu zamana **berzah*** hayatı denilmiştir. Ancak çeşitli merhaleleri ve kendine has halleriyle tasvir edilen âhiretin gerçekleşmesi, bugünkü dünya nizamının bozulmasından sonra olacaktır.

Âhiret hayatını kıyametin kopması, hesabın görülmesi ve hesap sonrası ebe-

dî hayatın başlaması şeklinde üç merhalede ele alıp incelemek mümkündür.

a) Kıyametin kopması Kur'an-ı Kerim'de saat* kelimesiyle ifade edilmiş ve bu anı Allah'tan başka hiç kimsenin bilemeyeceği belirtilmiştir. Beklenmedik bir zamanda ve çok süratli olarak gerçekleşecek olan bu olayın dehşetine gökler de yer de dayanamayacak, o günün şiddetinden çocukların saçları ağaracak, emzikli kadınlar bebeklerini unuttacak, hamileler çocuklarını düşürecek ve bütün insanlar şaşkına dönecektir (bk. el-A'râf 7/187; el-Hac 22/1-2; el-Müzemmil 73/17). Kur'an-ı Kerim'de kıyametin tasviriyle ilgili âyetlerden anlaşıldığına göre, bu olay kâinatta mevcut kozmik düzenin bozulmasıyla başlayacaktır. Fakat bunun ne zaman olacağı kimseye bildirilmemiş, sadece "belki de yakın olduğu" ifade edilmiş (bk. el-Ahzâb 33/63); eş-Şûrâ 42/17) ve alâmetlerinin belirttiği haber verilmiştir (bk. Muhammed 47/18). Hz. Peygamber de orta parmağıyla şahadet parmağını göstererek kendi dönemi ile kıyametin kopmasının iki parmağı gibi birbirine yakın olduğunu söylemiştir (bk. Buhârî, "Rikâk", 39; Müslim, "Fiten", 133-135). Ancak naslarda geçen bu tür zaman belirlemelerini, birkaç bin yılın önemsiz bir kûsûr sayıldığı jeolojik ve kozmolojik zaman kavramı içinde yorumlamak gerekir. Buna göre kıyametin kopuşu gibi büyük bir kozmik olayın ne zaman gerçekleşeceğini söylemek, hatta tahmin etmek mümkün değildir. Zaten İslâm literatüründe konuyla ilgili ciddi sayılabilecek herhangi bir zamanlama da mevcut değildir.

Hadis literatüründe, kıyametten önce ortaya çıkacak olan "kıyamet alâmetleri"yle ilgili oldukça geniş bilgi vardır. Bir kısmının sağlamlık bakımından tenkidde tâbi tutulabileceği bu tür rivayetlerin muhtevasını iki grupta mütalaa etmek mümkündür. Bunlardan birincisi dinî emirlerin ihmal edilmesi ve ahlâkın bozulması tarzındaki mânevî faktörlerdir. İkincisi ise deccalin ortaya çıkışı, Hz. İsa'nın dünyaya dönüşü, kozmik düzenin bozularak güneşin batıdan doğup doğudan batması gibi mevcut tabiat kanunlarını aşan olaylardır. İslâm tarihinin erken devirlerinden itibaren, sosyal ve siyasî çalkantılar yüzünden dinî ve ahlâkî hayatın zayıflamaya başladığı tarzındaki şikâyetlerin ortaya çıktığı bilinmektedir. Bu tür şikâyetlerin gittikçe

artış gösterdiği de bir gerçektir. Ancak bu nevi sosyal olaylardan hareket ederek dünyaya ömür biçmek ve kıyametin gelişi için zaman belirlemek isabetli olmaz. Dünyanın son günlerinde meydana geleceği haber verilen olağan üstü hadiseler de ancak kendi dönemleri ve oluşum şartları içinde değerlendirilebilir; bu tür olaylar hakkında önceden zaman belirleyici tahminlerde bulunmak mümkün değildir.

Kıyametin nasıl kopacağı hususu Kur'an'da ayrıntılı sayılacak bir şekilde anlatılmıştır. Buna göre görevli melek tarafından sûr*a üflenecek, Allah'ın diledikleri hariç, göklerde ve yerde kim varsa düşüp ölecek, ikinci üfleşte ise herkes diriltilip mahşere (toplanma yerine) gitmeye hazır olacaktır (bk. ez-Zümer 39/68). Birçok âyet kıyametin kopuşunu büyük bir kozmik değişim olarak tasvir eder: Gök yarılacak, güneş dürülecek, yıldızlar dökülecek, denizler kaynayıp kabarcacak, dağlar yerinden kaldırılıp yürütülecek ve uflanıp atılmış yün haline gelecek; kısacası hem yer hem de gökler şekil değiştirecektir (bk. İbrâhîm 14/48; Tâhâ 20/105-107; et-Tekvîr 81/1-3; el-İnfitâr 82/1-3; el-Kâria 101/1-5).

b) Âhirette hesabın başlaması, sûra ikinci üfleştikten sonra kabirlerdekilere tekrar diriltilmesi ve mahşerde toplanmasıyla olacaktır. Kur'an-ı Kerim'de hesap meydanına hareketin bir davetçinin (İsrâfil) çağrısıyla olacağı, kişilerin çağrıya karşı koymadan koşuşan çekirgeler gibi belli bir hedefe doğru ilerleyeceği ifade edilir (bk. el-Kamer 54/6-8; el-Meâric 70/43-44). Bu yolculuğun tasviri hakkında çeşitli hadisler de rivayet edilmiştir (bk. İbn Kesîr, I, 228-232). İslâm inancına göre kıyamet gününde insanların hesaba çekilmesi belli kayıtlara bağlı olarak yapılacaktır. Bunlara Kur'an'da **kitâb** (yazılı belge) adı verilmekte (bk. el-İsrâ 17/13-14), Türkçe'de ise **amel defteri** olarak bilinmektedir. Amel defteri, yazıcı melekler (Kirâmen Kâtibîn) tarafından tutulmakta ve kişinin dünyadaki bütün söz, fiil ve bazan da niyetleri hayır ve şer olarak değerlendirilerek bu deftere geçirilmektedir (bk. el-Kehf 18/49; el-İnfitâr 82/10-12). Söz konusu yazılı belgenin mahiyeti hakkında (kâğıt üzerinde bir yazı mı, bir mikrokart veya film mi, hücreyi oluşturan gende saklı bir sır mı vb.) herhangi bir şey söylemek mümkün değildir. Allah Teâlâ, hiçbir va-

sıta ve malzeme kullanmadan her şeyi kuşatan sınırsız bir ilme, muhasebe ve muhakemeye ihtiyaç hissettirmeyecek mutlak bir adalete sahip olduğu halde, onun hesap günündeki icraatını bu tarzda yürütmesi, bütün sırların ortaya çıkarılacağı o gündeki aleniyeti sağlama ve gerçeklerden herkesi haberdar etme hikmetine bağlı olsa gerektir.

Kıyameti tasvir eden ve kula ait sorumluluk sınırlarını çizen çeşitli âyet ve hadislerden anlaşılacağı üzere, bütün mükellefler (insanlar ve cinler) her şeyden önce imandan sorguya çekilecektir. Bundan sonra kul haklarının, daha sonra da Allah ile kul arasındaki hakların hesabı görülecektir. Müslüman âlimlerin çoğunun kanaatine göre, ilâhî vahye samimiyetle inananlar, kul hakkı veya diğer günahları sebebiyle bir süre cezalandırılırsalar da sonunda kurtuluşa ereceklerdir. Fakat kendilerine bildirildiği halde ilâhî tebligata inanmayanlar ebedî hüsrana uğrayacaklardır.

c) Âhiret gününde kulun tâbi tutulacağı hesabın sonucu, Kur'an-ı Kerim'de, "terazilerin (tartıların) ağır yahut hafif gelmesi" şeklinde ifade edilmiştir. Nasıl olacağını Allah'tan başka kimsenin bilmediği bu terazide "tartılar"ı ağır gelenler kurtuluşa erecek ve mutlu bir hayat süreceklerdir. "Tartılar"ı hafif gelenler ise kendilerini hüsranda bulacaklardır (bk. el-A'râf 7/8-9; el-Mü'minûn 23/102-103; el-Kâria 101/6-8). Kur'an terminolojisinde **kurtuluş** (felâh) cennet, rızâ ve cemâli, **hüsrân** da cehennem, elem ve mahrumiyeti ifade eder. Rızâ, kurtuluşa erenlerin Allah'tan, O'nun da kendilerinden hoşnut olmasıdır ve bütün maddî nimetlerin üstündedir (bk. et-Tevbe 9/72; el-Fecr 89/27-30; el-Beyyine 98/8). **Cemâl** de Cenâb-ı Hakk'a bakmak ve O'nu görmektir (bk. el-Kıyâme 75/22-25; el-Mütaffifîn 83/15). Hüsrana uğrayanlar bu nimetlerden mahrum olacakları gibi çeşitli elem ve azaplara da mâruz kalacaklardır.

Cennet ve cehennem hayatını tasvir eden birçok âyet ve hadisin ve ayrıca âhiret hayatıyla ilgili diğer nasların üslûp ve muhtevasına bakıldığı takdirde, bu ikinci hayatın sadece ruhlar âleminde başlayıp süreceğini ileri sürmek, bu hayat içinde bedenlerin rol almayacağını söylemek aşırı bir te'vil olur. Bu sebeptendir ki Gazzâlî "haşr-i cismânî"yi inkâr eden filozofların bu kanaatini İslâm dışı telakki etmiştir. Âhiretle ilgili nas-

ların ihtiva ettiği maddî unsur ve tasvirler, insanlar tarafından idrak edilebilmesi için dünyadakilere benzetilirse de bunların temel özellikleri itibarıyla tamamen ayrı şeyler olduğu şüphesizdir. Ebedî âlemin kanunlarını fânî âlemin kanunlarıyla mukayese etmek ve birinin şartlandığı mantıkla diğeri hakkında hüküm vermek elbette ki yanlıştır (bk. es-Secde 32/17; Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 8; Müslim, "İmân", 312).

Cennet ile cehennemin ve âhiret hayatının ebediliği hemen hemen bütün İslâm âlimlerinin benimsediği bir husustur. Saadet yurdu olan cennetin ebediliğine itiraz edilmemekle beraber, elem ve azapla dolu cehennem hayatının sona erebileceğini veya cehennem halkının azaba karşı bağışıklık kazanabileceğini ileri sürenler olmuştur. Hz. Ömer, İbn Mes'ûd, Ebû Hüreyre ve Ebû Saïd el-Hudrî tarafından benimsendiği rivayet edilen bu görüşe taraftar olanlar arasında İbnü'l-Arabî, İbn Teymiyye, İbn Kayyim el-Cevziyye de bulunmaktadır (bk. İbn Kayyim, s. 280-315) (âhiret hayatının çeşitli ayrıntıları için bk. A'RAF, CEHENNEM, CENNET, HAŞİR, KİYAMET).

İslâm inancının temel konularından birini teşkil eden âhiret mevzuu çeşitli İslâmî eserlerde ele alınarak işlenmiştir. Konularına göre düzenlenmiş muhtelif hadis kitapları, kıyamet alâmetleri ve âhiret hallerine çeşitli bölümler ayrılmışlar (fiten ve melâhim, sıfâtü'l-kıyâme, sıfâtü'l-cenne, sıfatü cehennem gibi) ve konu ile ilgili birçok hadisi bu bölümlerde toplamışlardır. Kelâm ilmi, genellikle İslâm inancına veya Ehl-i sünnet akidesine karşı yapılan itirazlara cevap mahiyetinde ortaya çıktığından, ilk döneme ait kelâm kitaplarında, tartışmalı konular arasına girmeyen âhiret mevzuuna fazla yer verilmemiştir. Müttekâmil devirden itibaren yazılan kelâm kitaplarında ise âhiret konusu daima kendine has yerini almış ve daha çok İslâm filozoflarıyla Mu'tezile ve Havâric gibi bid'at firkaları arasında anlaşmazlık konusu olan meseleler tartışılmıştır. Tasavvuf ve irşada yönelik İslâmî eserlerde de âhiret konularına yer verilmiştir.

İslâm âlimleri âhiret inancıyla ilgili müstakil eserler de meydana getirmişlerdir. Bu eserlerin bir kısmı, ölümden veya dünyanın yıkılışından itibaren cennet ile cehennemin ebediliğine kadar bütün âhiret hayatını içine almaktadır. Bunlar arasında Ebû Dâvûd es-Sicistâ-

nî'ye ait *el-Ba'ş* (nşr. Muhammed es-Saïd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1407/1987), Gazzâlî'ye ait *ed-Dürretü'l-fâhire*, İbn Abdüsselâm'a ait *Beyânü ahvâlî'n-nâs yevme'l-kıyâme* (bk. *Keşfü'z-zunân*, I, 260), Kurtubî'ye ait *et-Tezkire*, Süyûtî'ye ait *el-Budûrû's-sâfire*, İbn Kesîr'e ait *en-Nihâye* ve Seyyid Kutub'a ait *Meşâhidü'l-kıyâme fi'l-Kur'ân* (Beyrut, ts., Dârü's-Şurûk) adlı eserleri zikretmek mümkündür. Âhiret hayatıyla ilgili olarak kaleme alınan eserlerin bir kısmı da bu hayatın belli konularını kapsar. Meselâ kıyamet alâmetleri konusunda Şemseddin es-Sehâvî'ye ait *el-Kanâ'a fi mâ yahsünü'l-ihâta bihî min eşrâti's-sâ'a* (nşr. Meccî es-Seyyid İbrâhim, Kahire, ts., Mektebetü'l-Kur'ân), Berzençî'ye ait *el-İşâ'a* ve Siddık Hasan Han'a ait *el-İzâ'a li-mâ kâne ve mâ yekûnû beyne yedeyi's-sâ'a* (Kahire 1379/1959) adlı eserler; kabir hayatı konusunda İbn Kayyim'in *er-Rûh*, İbn Receb'in *Ehvâlül-kubûr ve ahvâlü ehlihâ ile'n-nüşûr* (nşr. Muhammed es-Saïd b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut 1405/1985), Süyûtî'nin *Şerhu's-sudûr bi-şerhi hâli'l-mevtâ ve'l-kubûr* (Kahire, ts., Halebî baskısı) ve Süleyman Toprak'ın *Ölümden Sonraki Hayat-Kabir Hayatı* (Konya 1986) adlı eserleri zikredilebilir. Cennet ile cehennemin tavsifi konusu muhtelif hadis kitaplarında ve kelâma dair eserlerde yer aldığı gibi, ilk dönemlerden itibaren kaleme alınan müstakil eserlerde de işlenmiştir. Bunlar arasında şu kitapları saymak mümkündür: Abdülmelik b. Habîb el-Kurtubî, *Kitâbü Vaşfi'l-firdevs* (Beyrut 1407/1987); İbn Kayyim, *Hâdi'l-ervâh*; İbn Receb, *et-Taḥvîf min ne'n-nâr ve't-ta'rif bi-hâli dâri'l-bevâr* (Beyrut 1405/1985); Siddık Hasan Han, *Yaḳāzātü üli'l-i'tibâr mim mâ verede fî zikri'n-nâr ve aşḫâbi'n-nâr* (Kahire 1398/1971). İslâm âlimleri, âhiret hayatında müminlerin erişeceği en büyük lutuf olan **rü'yetullah*** konusunda da müstakil eserler kaleme almışlardır. Bunlar arasında Âcurrî'nin *et-Taşdik bi'n-naẓar ilallâhi Te'âlâ fi'l-âhire* (nşr. Semîr b. Emîn ez-Züheyri, Beyrut 1408/1988); Ebû'n-Nehhâs Abdurrahman b. Ömer'in *Kitâb fî rü'yetillâhi tebâreke ve te'âlâ* (nşr. Mahfûzurrahman b. Zeynullah es-Selefî, *Mecelletü'l-Câmi'ati'l-İslâmiyye*, Medine 1401, XIII, sy. 50-51, s. 253-264) ve Süyûtî'nin *İsbâlül-kisâ' ale'n-nisâ'* (Beyrut 1405/1984) adlı eserlerini zikretmek mümkündür.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Bed'ü'l-halk", 8, "Salât", 48, "Cihâd", 33, "Rikâk", 39, 41; Müslim, "İmân", 312, "Zikr", 14, 16-18, "Fiten", 133-135; İbn Mâce, "Züh'd", 32; Tirmizî, "Züh'd", 5; Mâtürîdî, *Kitâbü't-Tevhîd* (nşr. Fethullah Huleyf), Beyrut 1970 — İstanbul 1982, s. 323-365; Kâdî Abdülcabbâr, *el-Muğnî*, XVI (nşr. Emîn el-Hülî), Kahire 1380/1960, s. 431-433; a.m.f., *Şerhu'l-Uşûl-i'l-hamse* (nşr. Abdülkerim Osman), Kahire 1384/1965, s. 734-738; Bağdâdî, *Uşûl'd-dîn*, İstanbul 1346/1928 — Beyrut 1401/1981, s. 228-239, 242-246; Cüveynî, *el-Akîdetü'n-Nizâmiyye* (nşr. M. Zâhid Kevserî), Kahire 1367/1948, s. 58-64; Gazzâlî, *İhyâ*, Kahire 1332 — Beyrut 1402-1403/1982-83, IV, 516-517; Fahrreddin er-Râzî, *Mefâtihu'l-gâyib*, Kahire 1934-62 — Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî), I, 8; Ebû'l-Muîn en-Nesefî, *Tebşîratü'l-edille*, Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2907, vr. 213^a-219^b; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Hâdî'l-ervâh*, Kahire, ts. (Mektebetü Nehdati Mısır), s. 280-315; *Lisânü'l-'Arab*, "âhîret" md.; İbn Kesîr, *en-Nihâye* (nşr. Tâhâ Muhammed ez-Zeynî), Kahire 1389/1969, I, 228-232; Teftâzânî, *Şerhu'l-'Akâ'id*, İstanbul 1315 — İstanbul 1966, s. 132-151; Fuzûlî, *Matla'u'l-i'tikâd* (nşr. Muhammed b. Tâvit et-Tancî), Ankara 1381/1962, s. 77-87; Tehânevî, *Keşşâf*, "âhîret" md.; Zebîdî, *İlhâfû's-sâde*, Kahire 1311 — Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî), II, 213-221; X, 462-465; *Keşfü'z-ẓunûn*, I, 260, 1163; *İzâhu'l-meknûn*, I, 59, 107, 171, 275; II, 168, 410; E. I. J. Rosenthal, *Judaism and Islam*, London 1961, s. 17-18; M. F. Abdülbâkî, *Mu'cem*, "likâ", "âhîret" md.leri; Hasan el-Mustafavî, *et-Tahkîk ft kelimâti'l-Kur'âni'l-Ke'im*, "âhîret" md.; Akkâd, *el-Kur'ân ve'l-insân* (Mevsû'a içinde), Beyrut 1390-91/1970-71, IV, 189-190; Ferid Vecdî, *DMİ*, I, 89-103; Mehmet Aydın, *Din Felsefesi*, İzmir 1987, s. 184-209; R. E. Doğrul — İ. H. İzmirli, "Âhîret", *İTA*, I, 158-170; D. B. Macdonald, "Kıyâmet", *İA*, VI, 776-780; A. S. Tritton, "Âkhira", *EI*² (Fr.), I, 335.

BEKİR TOPALOĞLU

AHİZÂDE ABDÜLHALİM EFENDİ

(ö. 1013/1604)

Osmanlı âlimi, şair ve hattat.

Kazasker Ahîzâde Mehmed Efendi'nin oğlu ve Şeyhülislâm Ahîzâde Hüseyin Efendi'nin büyük kardeşidir. İstanbul'da doğdu. Devrinin ünlü âlimlerinden ve bu arada Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi'den ilim tahsil etti. Pîr Mehmed Dede'den sülûs ve nesih yazıyı öğrendi. Yeni İbrâhim Paşa, Kasım Paşa, Yeni Ali Paşa, Şah Sultan, Hasekî, Sahn-ı Semân, Şehzade ve Üsküdar Vâlide Sultan medreselerinde müderrislik yaptı. Bursa, Edirne ve İstanbul kadılıklarında bulundu. 1596 ve 1599 yıllarında iki defa Anadolu kazaskeri, 1601'de de Rumeli kazaskeri oldu. İki yıl sonra bu görevinden ayrılan Ahîzâde 12 Haziran 1604 ta-

rihinde İstanbul'da şirpençeden vefat etti ve evinin karşısındaki Çukur Medrese'ye bitişik türbeye defnedildi.

Halîmî mahlasıyla şiirler yazan Ahîzâde'nin tertip ettiği vakfiyeler, şer'î hüccet ve temessül* ler kendisinden sonra örnek alındı. Çiçek ve özellikle lâle yetiştirmeye meraklıydı; bu arada bazı yeni lâle türleri de elde ettiği bilinmektedir.

Bazı risâleleri yanında başlıca eserleri şunlardır: 1. *Ta'likâ 'ale'l-Hidâye ve ba'zî şürûhihâ*. Eserin bazı yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir (Esad Efendi, nr. 922; Hacı Beşir Ağa, nr. 199/448). 2. *Terceme-i Şevâhidü'n-nübüvve*. Süleymaniye Kütüphanesi'nde (Esad Efendi, nr. 286; Çelebi Abdullah, nr. 253) yazmaları bulunan bu eserin *Nevâhidü'l-fütüvve fi tercemeti Şevâhidi'n-nübüvve* adıyla müellif hattı bir nüshası da aynı kütüphanededir (Fâtih, nr. 4275, 523 varak). Bazı nüshalarda eserin adı *Şevâhidü'n-nübüvve Tercümesi* şeklinde geçmektedir (Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu, nr. 722; Lâleli, nr. 2023; Hamidiye, nr. 633; Hacı Mahmud Efendi, nr. 4376). 3. *Muhtaşarü'd-Dürer ve'l-Gürer* (Süleymaniye Ktp., Hamidiye, nr. 454/1, 232 varak). Ayrıca *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*, *Câmî'u'l-fuşûleyn*, *ed-Dürer ve'l-Gürer* ve *Şerhu'l-Miftâh* adlı eserlere hâşiyeler yazmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

Atâî, *Zeyl-i Şakâik*, İstanbul 1268, II, 494-497; Muhibbî, *Hulâsatü'l-eşer*, Kahire 1284 — Beyrut, ts. (Dâru Sâdır), II, 319-322; Müstakimzâde, *Tuhfe-i Hattâtın* (nşr. İbnülemin Mahmud Kemâlî), İstanbul 1928, s. 243; *Sicill-i Osmanî*, III, 302; *Osmanlı Müellifleri*, I, 228; *İzâhu'l-meknûn*, I, 601; *Hedîyyetü'l-'ârifin*, I, 504; *Kehhâle*, *Mu'cemü'l-mü'ellifin*, Dimaşk 1376-80/1957-61 — Beyrut, ts. (Dâru İhyâi't-türâsi'l-Arabî), V, 97; *TA*, I, 54.

HASAN GÜLEÇ

AHİZÂDE HÜSEYİN EFENDİ

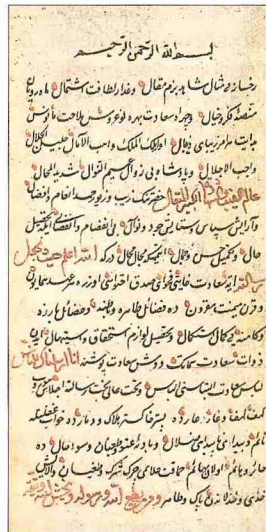
(ö. 1043/1634)

İdam edilen

ilk Osmanlı şeyhülislâmı.

980'de (1572) doğdu. II. Selim devri kazaskerlerinden Ahîzâde Mehmed Efendi'nin oğludur. İlk tahsilinden sonra Hoca Sâdeddin Efendi'ye intisap ederek 1589'da mülâzım oldu. Çeşitli yerlerde ve daha sonra da İstanbul'daki Sahn-ı Semân (1599), Şehzade (1601), Süleymaniye (1601), Süleymaniye Dârülhadis (1603) ve Hâkâniyye-i Vefâ (1603) gibi medreselerde müderrislik yaptı. Ardından kadılık mesleğine geçerek 1604-1632 yılları arasında Bursa kadılığı, üç kere İstanbul kadılığı, iki kere Anadolu, üç kere de Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulundu. Bu görevlerden ayrıldığı dönemlerde ise Rodoscul, Prevadi, Galata ve Gelibolu gibi kadılıklar *arpalık** olarak kendisine verildi. 1632 yılı başlarında sipahilerin ayaklanması ve Hâfiz Ahmed Paşa'nın idamı ile sonuçlanan olaylar sırasında Şeyhülislâm Yahyâ Efendi azledilerek meşihat Ahîzâde Hüseyin Efendi'ye verildi (10 Şubat 1632).

İki yıla yakın bir müddet bu makamda kalan Ahîzâde'nin şeyhülislâmlığı sırasında IV. Murad Bursa'ya giderken halkın şikâyeti üzerine herhangi bir soruşturma yapmadan İznik kadısını idam ettirmişti. Bu hareketi ilmiye mesleğine ve hukuka ağır bir darbe olarak gören Hüseyin Efendi, Vâlide Kösem Sultan'a bir tezkire göndererek ulemâya riayet edilmesini, kendisinin bu yolda oğluna nasihatta bulunmasını istemişti. Diğer taraftan Hüseyin Efendi'yi çekemeyen bazı garazkârlar ise onun padişahı hal' için gizli toplantılar yaptığı yolunda haber yaymışlardı. Bunun üzerine Vâlide Sultan da Bursa'da bulunan IV. Murad'a şeyhülislâmın tezkiresi ile birlikte bir mektup göndererek İstanbul'da durumun karışık olduğunu ve acele gelmesini bildirdi. Haberi alan hükümdar hemen İstanbul'a gelerek şeyhülislâmın ve oğlu İstanbul kadısı Seyyid Mehmed Efendi'nin Kıbrıs'a sürülmesini emretti. Ahîzâde ve oğlu ayrı gemilere bindirilerek yola çıkarıldı. Fakat hiddetini yenemeyen padişah ölüm fermanı vererek bostancıbaşıyı arkalarından gönderdi. Gemiden alınan Hüseyin Efendi Büyükkçekmece civarında idam edilerek cesedinin bulunmaması için kumsala gömüldü. Oğlu ise bindiği gemi denize açıl-

Ahîzâde
Abdülhalim
Efendi'nin
*Nevâhidü'l-
fütüvve*
ft tercemeti
*Şevâhidü'n-
nübüvve*'sin-
den ilk sayfa
(Süleymaniye
Ktp., Fâtih,
nr. 4275 vr. 1^a)